

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE NÜFUS DAĞILIŞINDAKİ FARKLILIKLAR

Differences in the Distribution of Population in the East Anatolian Region

Zerrin KARAKUZULU

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum
zerrink@atauni.edu.tr

Özet:Doğu Anadolu Bölgesi, ülkemizin en geniş yüz ölçümüne sahip bölgesi olmasına rağmen, 2000 yılında barındırdığı nüfus itibarı ile son sıralarda yer almaktadır. Bölge genel itibarı ile yüksek ve arızalı bir topoğrafyaya sahiptir. Ancak 161133 km² gibi geniş bir alanda, yüzey şekilleri, iklim, bitki örtüsü, hidroğrafya özellikleri ve toprak türlerinin dağılışı gibi fiziki coğrafya faktörlerinde farklılıklar görülmektedir. Bu durum, nüfus ve yerleşmelerin dağılışı ile uğraşan ekonomik faaliyetlerin türünü ve dağılışını da etkilemiştir. Bu bağlamda bölge genelinde nüfus dağılışında dikkat çekici farklılıklar gözlenmektedir. Bu çalışmamızda 2000 yılı genel nüfus sayımı esas alınarak, Doğu Anadolu Bölgesinde illere göre nüfus dağılışı ve dağılıştaki görülen farklılıklar, ova, vadi, plato vb. fiziki coğrafya faktörleri de dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışma ile, bölge kalkınması konusunda yapılacak ekonomik ve sosyal planlamalarda, yarar sağlanabilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler:Nüfus, Yeryüzü şekilleri, Dağılışı, Planlama, Bölge.

Abstract:Though the East Anatolian region has the biggest surface area (161133) of our country it is among the least populated ones. In general the region has a high and uneven topography. In terms of physical geograph the wide area of the region also show many differences in surface formation, climate, vegetation, hydrographical features or soil types. Again this has its effect on the distribution of economic activities, the kind of these activities as well as an effect on the distribution of settlement and population. This paper aims at illustrating the distribution and difference of East Anatolian's population among its cities in regards to their geographical factors such as plateaus, plains and valleys. All data is evaluated according the census of 2000. Our aims is to hold light for economic and social planning needed for development of the region.

Keywords:Population, Surface formation, Distribution, Planning, Region.

1.Giriş

İnsan faaliyetlerinin ve yaşamının coğrafi şartlar ile büyük ölçüde sınırlandırıldığı Doğu Anadolu Bölgesi, 2000 yılı D.İ.E verilerine göre 144443 km² gibi geniş bir alana sahiptir. Barındırdığı nüfus ise 6137414 kişidir. Bu verilere göre bölge, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesi içinde en geniş alana sahip olmasına rağmen en az nüfus barındıran bölgesi olarak görülmektedir. Oysa ülkemizin alan itibarıyla en küçük bölgesi olan Marmara Bölgesinde 2000 yılı itibarıyla 17365027 kişi yaşamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi, ülke nüfusunun ancak % 10'una sahiptir.

Bölgenin yüksek ve arızalı bir topografyaya sahip oluşu, iklim, bitki örtüsü, toprak dağılışı, hidrografik özellikler gibi fiziki coğrafya faktörlerinin yanı sıra, nüfusun ve yerleşmelerin dağılışını da etkilemiştir. Doğal şartlar hayatı güç kıldığından bölge, önemli bir nüfus barındıramamaktadır.

Bölge, ülkemizin en yüksek bölgesidir. Nitekim Doğu Anadolu'nun en büyük kısmı, ekseriya 2000 metrenin üstünde uzanan geniş düzlüklerle kaplıdır (Erinç, 1948:4). Erzurum ovası ve Yüksekova gibi (2000 m), Doğu Anadolu'nun çukur alanları dahi Batı ve İç Anadolu dağlarından çoğunun dorukları seviyesindedir. Çok arızalı bir topografyaya sahipmiş gibi algılanan bölgenin, $\frac{3}{4}$ 'ü 1500-2000 metre yükseklikte, fakat geniş düzlükler halindedir (Yücel, 1987:123). Bu jeomorfolojik yapı nedeniyle bölgede nüfus, depresyon tabanlarında ve vadi tabanlarında yoğunlaşmıştır (Doğanay, 1994:211). 2000 metrelere kadar görülen devamlı yerleşmeler, bu yükseltilerden sonra yerini dönemlik yerleşmelere bırakmıştır.

Bölgenin yükselti değerlerinden ötürü, şiddetli karasal iklim şartları yaygın olarak hüküm sürmektedir. Karasallığın etkisi güneyden kuzeye ve batıdan doğuya doğru

artmaktadır (Özgür, 2001:33) Bölge genelinde ülkenin en yüksek amplitüd değerleri görülmektedir (Koçman, 1993:10-11).

Doğu Anadolu yüksek bir bölge olduğundan, diğer iç bölgelerimize göre daha fazla yağış almaktadır. Özellikle Torosların uzantıları ve güneybatıya bakan yamaçları fazla yağış alabilmektedir. Kısacası, Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeyinde ve doğusunda şiddetli karasal iklim, iç kesimleri ve güneyinde yarı kurak step iklimi görülmektedir.

Bölge nüfusunun dağılışına ve bölge içerisinde görülen farklılıklara geçmeden önce, çalışmamızda bölge toplam alanını ve toplam nüfusunu hesaplarırken esas aldığımız noktaları belirtmekte fayda olacağını düşünüyoruz. Bölge bazında alan ve nüfus değerlendirilirken, idari merkezleri Doğu Anadolu Bölgesinde olan illerin, bölge sınırları dışında kalan ilçeleri dahil edilmemiştir. İdari merkezleri Doğu Anadolu Bölgesinde olmayan, ancak kendileri bölge içinde kalan ilçe alan ve nüfusları ise değerlendirmeye katılmıştır.

Değerlendirme yukarıda bahsedildiği gibi yapıldığında 2000 yılı Devlet İstatistik Enstitüsü'nün değerlendirmelerinde 6.137.414 kişi olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusu 6781481 kişi olarak hesaplanmıştır (Çizelge 1). Ayrıca 144443 km² olan bölge yüzölçümü de 161133 km²'ye çıkmaktadır.

Çizelge 1. Doğu Anadolu Bölgesindeki illerin nüfusları, yüzölçümleri ve nüfus yoğunlukları.

İlin Adı	Şehir Nüfusu ¹	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu
Adıyaman•	20803	48504	69307	1740	39
Ağrı	252309	276435	528744	11470	46
Ardahan	39725	94031	133756	4842	28
Batman•	9705	27014	37719	732	50
Bingöl	123470	130269	253739	8253	31
Bitlis	219551	169167	388678	7021	55
Diyarbakır•	105497	148733	254230	6179	41
Elazığ	364274	205342	569616	8455	67
Erzincan•	166172	134682	300854	9937	30
Erzurum•	492781	249710	742491	16058	46
Hakkari	139455	97126	236581	7179	33
İğdir	81582	87052	168634	3588	47
Kars	142145	182871	32016	10127	32
Kayseri•	4404	10192	14596	1220	12
Malatya	499713	353945	853658	11776	72
Muş	159503	294151	453654	8059	56
K.Maraş•	114214	123873	238087	4342	54
Siirt•	18512	47776	66288	3739	17
Sivas•	25723	24332	50055	5433	10
Şırnak•	67304	58366	125670	4252	29
Tunceli	54476	39108	93584	7432	13
Van	446976	430548	877524	19299	45
Toplam	35482524	3233227	6781481	161133	42

Kaynak : D.İ.E. 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı

• Bu illerin, Doğu Anadolu Bölgesi içinde kalan ilçeleri değerlendirmeye katılmıştır.

¹ Şehir nüfusu hesaplanırken D.İ.E. verilerine bağlı kalınarak il ve ilçe merkezlerinin nüfusu esas alınmıştır.

6781481 olan bölge nüfusunun 3548254'ünü şehir nüfusu, 3233277'sini köy nüfusu oluşturmaktadır. Bölgenin nüfus özelliklerini daha iyi yansıtması açısından 2000 yılı verileri esas alınarak Türkiye geneli ile mukayeseli olarak bir değerlendirme yapıldığında, nüfus değerleri açısından ekstrem özellikler gösteren alanların bölgedeki varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin Tunceli, Türkiye'nin en az nüfusa (93584) sahip ilidir. Yine ülkemizin nüfusu azalan illerden ilk üçü (Kars, Tunceli, Ardahan) bu bölgededir. 1990-2000 yılları arasında nüfus artış hızı en az olan iller Tunceli (%o -35,6) ve Ardahan'dır (%o-20,2). Bölgenin nüfus artış hızı da (%o 13,8), Türkiye'nin nüfus artış hızından (%o 18,3) daha düşüktür. Ortalama hane halkı büyüklüğünün en yüksek olduğu bölge Doğu Anadolu'dur (Şırnak 8.2 kişi). Yine şehir nüfus oranının en düşük olduğu il (Ardahan), doğurganlık oranının en yüksek olduğu iller (Şırnak 7,1, Hakkâri 6,7 ve Van 6) bu

bölgede bulunmaktadır. Bebek ölüm oranları ise Ardahan (%o 77), Kars, Erzurum (%o 65), Van (%o 61) ve Bingöl (%o 60) gibi illerde en yüksek seviyeye ulaşmaktadır.

Doğu Anadolu Bölgesinde Nüfusun Dağılışı

Doğu Anadolu Bölgesi dört coğrafi bölüm ve 15 ilden ibarettir. (Çizelge 2). Bölge içinde nüfus dağılımında görülen farklılıkları ele alırken, tümden gelim metodundan yararlanılmaya çalışılacaktır. Yani öncelikle bölümler, bölüm içindeki iller ve ilçeler arasında farklılıklar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çizelge 2. Doğu Anadolu Bölgesinin bölümleri, nüfusları, yüzölçümleri ve nüfus yoğunlukları.

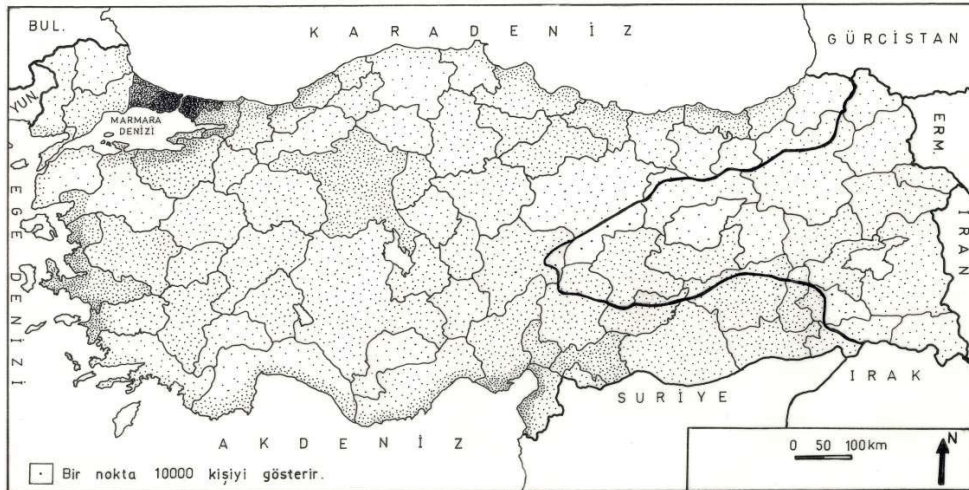
Bölüm	İller	Nüfus	Bölge nüfusuna göre oranı	Yüzölçümü km ²	Nüfus Yoğunluğu
Erzurum-Kars	Kars,Erzurum,İğdır, Ardahan	1.194.391	18	26489	45
Yukarı Fırat	Erzincan, Tunceli, Malatya, Elazığ, Bingöl, Bitlis	3.171.179	47	74863	42
Yukarı Murat-Van	Ağrı, Van, Muş	1985555	29	43713	45
Hakkari	Hakkari, Şırnak	430356	6	16068	26
Toplam		6781481	100	161133	42

Kaynak : D.İ.E.'nin 2000 yılı nüfus verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

2.1 Yukarı Fırat Bölümü

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan nüfusun % 47'si Yukarı Fırat Bölümünde yaşamaktadır. 74863 km²'lik alanda 2000 yılı itibariyle 3.171179 kişinin barındığı bölüm, hemen hemen Yukarı Fırat havzasıyla örtüşmektedir. Yukarı Fırat Bölümünde nüfus, Güneydoğu Torosların kuzey yamacında, Elbistan'da başlayan Darende, Malatya, Elazığ, Uluova, Bingöl şeklinde uzanış gösteren ve birbirlerinden dağlık eşiklerle ayrılan havzalar ve depresyonlarda toplanmıştır (Ardos, 1995:147-166) (Şekil 1).

Malatya, bölgenin ve bölümün en fazla nüfusa sahip ilidir. Malatya ovası yaklaşık 830 km² alanı olan ve 750-1000 m yükseltileri arasında uzanan bir depresyon sahasıdır. Tarım açısından verimli topraklara sahip oluşu, uygun yükselti ve iklim şartları bu sahayı nüfus çeken bir bölge haline getirmiştir. Malatya'nın yıllık ortalama sıcaklığı yaklaşık 14°C (13,6°C)'dir. Bu değer neredeyse Karadeniz kıyı istasyonlarıyla aynıdır. Ancak Güneydoğu Torosların duldasında kaldığından, diğer depresyonlar gibi Malatya'ya da düşen yağış miktarı az olup, yılda ortalama 371 mm'dir. Don olaylı gün sayısı ise 77'dir.

Şekil 1. Türkiye'de illere göre nüfus dağılışı (2000).

İlin toplam nüfusu 853658'dir. Bölge nüfusunun % 12,5'i Malatya'da yaşamaktadır. Bunun 499713'ü şehirlerde, 353945'i köylerde toplanmıştır. Malatya merkez ilçesinin nüfusu 457566'dır. Darende (54438 kişi) ve Doğanşehir (60708) ilçelerinin nüfusu il

nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Akçadağ (48670), Hekimhan (42515) ve Yeşilyurt'un (45551) nüfusları da 40 binin üzerindedir. Hekimhan dağlık bir alanda olmasına ve tarım alanlarının sınırlı oluşuna rağmen, demir cevherinin varlığından dolayı bu kadar nüfuslanabilmiştir. İl genelinde en az nüfuslanmış alanlar Arguvan (10594), Doğanyol (10778) ve Kale (9569) ilçeleridir. Arguvan'ın oldukça engebeli bir arazisi vardır.

Malatya'da km²'ye 72 kişi düşmektedir. Bu bölge ortalamasının üzerinde bir değerdir (km²'ye 42 kişi). Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu ilçe Battalgazi (km²'ye 167), en az olduğu ilçe Arguvan (km²'ye 10)'dır.

Şekil 2. Türkiye'de illere göre nüfus yoğunluğu (2000).

Bölümde Malatya'dan sonra ikinci büyük yerleşme alanı Elazığ ovasıdır. Her iki ilin de tarım potansiyelinin yüksek olması nüfuslanmalarında en büyük etken olmuştur. Elazığ ovası bir eşikle birbirinden ayrılan 2 bölümden oluşmaktadır. Uluova ve Elazığ ovası. Alüvyonlarla kaplı ova tabanları başta kayısı olmak üzere, tarım ürünlerinin yetiştirilmesi için oldukça elverişlidir. Hatta Elazığ ovası Uluovay'a göre biraz daha korunaklı olduğu için sebze ve üzüm daha fazla yetiştirilmektedir. Uluova aynı zamanda tarih öncesi çağlardan buyana insanların yerleştiği ve medeniyetlerin kurulduğu eski bir iskân sahası olarak karşımıza çıkar. Ulaşım şartları açısından da oldukça elverişli bir konumdadır. Saha bir depresyon alanı olduğu için, Doğu Anadolu ikliminden farklı özelliklere sahiptir. Sahanın yıllık yağış miktarı 427 mm'dir. Yağış maksimumu ilkbaharda görülmektedir. Yıllık sıcaklık ortalaması 14°C civarındadır (Sergün, 1975:1-2). Elazığ'ın nüfusu 569616'dır. Merkez ilçe dışında en fazla nüfusu olan ilçeler Kovancılar (46390) ve Karakoçan'dır (45023). Her iki ilçe Munzur Dağlarının alçaldığı alanlarda yer alır. Düz ve verimli arazileri, canlı ekonomik ve ticari hayatı olan yerleşmelerdir. İlin en az nüfusa sahip ilçeleri Güneydoğu Torosların eteklerinde ve engebeli alanlarda kurulmuşlardır. Örneğin: Alacakaya (10113), 1150 m yüksekliğinde bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Aynı şekilde Ağın (5246 kişi) 950-1000 m yükseltilerde kurulmuş, etrafı tepelik alanlarla çevrili, tarım arazisi hemen hiç olmayan bir yerleşmedir. Sivrice de az nüfuslu (13928) ilçelerden biridir(Şekil 1).

İlin ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 67 kişidir. Merkez ilçede km²'ye 187 olan yoğunluk Keban'da km²'ye 21'e, Baskil'de km²'ye 22'ye kadar düşmüştür (Şekil 2) .

Etrafı Güneydoğu Torosların uzantısı olan, yükseltileri 2000 m'nin üzerindeki dağlık kütlelerle çevrili Bitlis'in nüfusu 388678'dir. İl alanının yaklaşık % 70'i dağlık olup, ancak % 10 gibi cüzi bir kısmı düzlüklerden ibarettir. İl nüfusunun yaklaşık % 22'si Tatvan ilçesinde yaşamaktadır (84276 kişi). Adilcevaz (55358) ve Ahlat (52814) ilçeleri de nispeten nüfuslanmış alanlardır. Ahlat ilçesi arazisi yerleşmeye ve tarıma elverişlidir (Arınc, 1998:154). Söz konusu bu yerleşmeler il arazisinin en elverişli yerlerinde kurulmuşlardır. Zaten Bitlis'in Van Gölü kıyısındaki ilçeleri, gölün ılımanlaştırıcı etkisiyle

daha yaşanabilir coğrafi şartlar arz etmektedir. Oysa Hizan (42953) ve Mutki (39990), dağlık bir araziye sahip oldukları ve sert karasal iklim şartları görüldüğü için ilin az nüfuslanmış alanlarıdır. İlin ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 55 kişidir.

Bölgenin kuzeybatısında yer alan Erzincan, dağlık alanların ve platoların yoğunluk kazandığı bir topografyaya sahiptir. İlin yaklaşık % 60'ı dağlıktır. Erzincan ve Tercan ovaları en yoğun nüfuslanmış alanları oluşturur. İlin toplam nüfusu 300854 kişidir. Nüfusun büyük bir kısmı Erzincan ve Tercan ovalarına yerleşmiştir. Erzincan ovası doğu-batı doğrultusunda uzanan yaklaşık 500 km² alana sahip, alüvyonlarla kaplı bir ovadır ve sulu tarım faaliyetleri yapılabilir. Tercan ovası da 1450-1500 m yükseltileri arasında uzanan, hububat ve şekerpancarı tarımı yapılabilen alüviyal bir sahadır. Tercan ovasının kalabalık bir nüfus barındırmasında ovanın tarıma uygun, alüviyal topraklara sahip olmasının yanında, iklim şartlarının da (özellikle sıcaklık) büyük rolü vardır (Yazıcı, 1991:128) Bu nedenle ilin en kalabalık ilçeleri merkez ilçeden sonra Üzümlü (49928) ve Tercan'dır (33643 kişi). Üzümlü arazisinin de yaklaşık % 20'si Erzincan ovasında yer alır. Ayrıca bahsi geçen yerleşmeler ulaşım açısından da çok elverişli bir konumdadır. Doğuyu-batıya bağlayan karayolu buradan geçmektedir. Oysa Otlukbeli (4651), Kemaliye (7736), İliç (7691 i), Kemah (9304) gibi ilçeler daha az nüfuslanmış alanlardır (Şekil 1).

Erzincan'da km²'ye 30 kişi düşmektedir. Bu rakam oldukça düşük olup, bölge ortalamasının (km²'ye 42 kişi) bile altındadır. Nüfus il merkezinde (km²'ye 105 kişi) ve Üzümlü'de (km²'ye 86 kişi) yoğunlaşmıştır. Kemah (4), İliç (16), ve Kemaliye'de (8) nüfus yoğunlukları çok düşüktür. Yukarı Fırat Bölümü'nün ortalama nüfus yoğunluğunun km²'ye 42 olduğu düşünülürse, bölüm içindeki farklılıklar da bariz bir şekilde görülmektedir (Çizelge 2).

Bölümün en az nüfusa sahip illeri Bingöl ve Tunceli'dir. Her iki il de bölgenin en az tarım arazisine sahip illeridir. Bingöl'ün il merkezi ve Genç ilçesi hariç diğer alanlarda nüfus azdır. Yükseltileri nispeten düşük olduğu için nüfus il merkezinde (11411 kişi) ve Genç'de (45994) toplanmıştır. Solhan (33604 kişi) ve Karlıova'nın (32421) nüfusu da 30 binin üzerindedir. Yedisu (3623 kişi), Yayladere (4050 kişi) ve Kığı (6780) az nüfuslu ilçelerdir. Örneğin Yedisu 1500 m yükseltisi olan, etrafı dağlarla çevrili bir alanda kurulmuştur.

İlin ortalama yoğunluğu km²'ye 65 kişidir. Km²'ye Genç'de 27, Karlıova'da 25, Solhan'da 28 kişi düşmektedir. Yedisu ve Yayladere'de ise km²'ye ancak 7-8 kişi düşmektedir (Şekil 2).

Türkiye genelinde ve bölgede nüfus değerleri açısından ekstrem değerler gösteren Tunceli, farklılığı ile dikkat çekmektedir. Tunceli Türkiye'nin hem en az nüfuslu, hem de nüfus artış hızı en düşük olan ilidir. Tunceli de vadiler çok dar ve dik olduğu için düzlükler oluşmamıştır. Ovacık, ilin en büyük düzlüğüdür. Ayrıca Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek'in kurulduğu alan da nispeten düzdür.

Tunceli'nin toplam nüfusu 93584 kişidir. Nüfusun 54476'sı şehirlerde, 39108'i köylerde yaşamaktadır. En kalabalık ilçeleri Merkez, Pertek (13199), Mazgirt (12957) ve Ovacıktır (8522). 4063 nüfuslu Pülümür, Tunceli'nin en az nüfuslu ilçesidir. Daha önce de belirtildiği gibi Tunceli Türkiye'nin en az nüfuslu ilidir.

Sivas'ın Divriği ve Gürün ilçeleri Doğu Anadolu bölgesinde yer almaktadır. İl nüfusunun (755091) 50055 kişisi bu bölgede kalmaktadır. Divriği'de 23313 kişi, Gürün'de 26742 kişi yaşamaktadır.

Kayseri'nin Sarız ilçesi de Yukarı Fırat Bölümündedir. 2000 yılı itibarıyla Sarız'ın nüfusu 14596 kişidir. İlçe merkezinde 4404, köylerde ise 10192 kişi yaşamaktadır. İlçede km²'ye 12 kişi düşmektedir (Şekil 2).

Elbistan, Afşin ve Ekinözü, Kahraman Maraş'ın Doğu Anadolu Bölgesinde kalan ilçeleridir. Elbistan'ın nüfusu 128267, Afşin'in 92718, Ekinözü'nün 17102 kişidir. Elbistan ve Afşin K.Maraş'ın en kalabalık ilçeleridir. Yani il nüfusunun %24'ü Doğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Söz konusu ilçelerin ova tabanlarına tekabül etmesi ve iklimin tarım için, özellikle de şekerpancarı tarımı için oldukça uygun olması ve bu tarıma dayalı sanayi tesislerinin ve termik santralin varlığı bu ilçelerin nüfuslanmasında önemli rol oynamıştır.

İlin bölge içinde kalan alanlarında km²'ye 54 kişi düşmektedir ki bu, bölge ortalamasının üzerindedir.

Adıyaman'ın Gerger (27208), Sincik (21828) ve Çelikhan (20271) ilçeleri Yukarı Fırat Bölümünde yer almaktadır. Adıyaman nüfusunun da % 11'i Doğu Anadolu'dadır. İlin söz konusu ilçelerinde km²'ye ortalama 39 kişi düşmektedir.

Diyarbakır'ın 6 ilçesi Doğu Anadolu sınırları içinde kalmaktadır. Bu ilçeler Ergani (87467), Çermik (46050), Dicle (39861), Lice (24877), Çüngüş (15521) ve Kulp (40454)'dur. Bu ilçelerin toplam nüfusu, il nüfusunun % 19'unu oluşturmaktadır. Örneğin Ergani, Bismil'den sonra (126885) ilin en büyük ilçesidir. İlin bölge içinde kalan ilçelerinde ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 41 kişidir.

Sason, Batman'ın Doğu Anadolu Bölgesinde kalan tek ilçedir. Nüfus 36719 kişidir. Konumu ve iklimi tarımsal faaliyetleri destekler mahiyettedir. Özellikle antepfıstığı, ceviz ve nar yetiştiriciliği nüfusun uğraştığı önemli bir ekonomik faaliyettir. Sason'da km²'ye 50 kişi düşmektedir.

Siirt'in Şirvan (21991) ve Erzurum'un Çat (26057) ilçeleri de Yukarı Fırat Bölümünde yer almaktadır.

2.2 Yukarı Murat-Van Bölümü

Yukarı Murat-Van Bölümü 1985555 kişi nüfusu ile Doğu Anadolu nüfusunun %29'unu barındırmaktadır (Çizelge 2). Van (877524), Ağrı (528744) ve Muş (453654) bu bölümün en önemli yerleşmeleridir. Sahada yükselteleri 2000-2200 m'ler arasında değişen aşınım düzlükleri hâkimdir. Muş Ovası, Hınıs ve Varto havzaları Malazgirt, Patnos, Bulanık, Eleşkirt, Ağrı Ovası ve Doğubeyazıt ovası önemli yerleşim ve tarım alanlarını oluşturur. Depresyon alanı olarak en büyüğü Muş ovasıdır (Ardos,1995:147-166). Bölümün doğusu Van Gölü Kapalı Havzası ile örtüşür. Bu sahada Erçek, Hoşap, Van, Başkale, Gevar havzaları Süte Depresyonu, Çaldıran ve Muradiye gibi alanlar yerleşime uygun, nispeten nüfuslanmış alanlar göze çarpar.

Van, bölümün en büyük ilidir. İlin % 53 dağlık, % 14'ü ovalarla kaplıdır. Van Gölünün iklim üzerindeki etkisi sahayı daha yaşanılabilir hale getirmiştir. Yıllık ortalama sıcaklık 8°C dir. Yağışlar Nisan ve Mayıs aylarında artar. İlin etrafı dağlık alanlarla çevrilidir. İl, Van Ovası üzerine kurulmuştur. Erciş (147421), Özalp (59892), Çaldıran (56485), Başkale (55563), Muradiye (54692) ilin en çok nüfuslanmış ilçeleridir. Van merkez ilçede ise 356494 kişi yaşamaktadır. Erciş hemen her tür sebze ve meyvenin yetiştirilebildiği, kavakçılığın yapıldığı mevcut nüfus geçindirebilecek kapasite de bir yerleşmedir. Çaldıran ovası ise İran'a açılan önemli bir karayolu üzerinde bulunuşu ile avantaj sağlamıştır. Özalp yine sınır ticareti ile canlılığını koruyan bir ilçedir. Başkale ve Muradiye'de daha çok hayvancılık yapılmaktadır. İlin en az nüfusa sahip ilçesi Bahçesaray'dır. Yükseltisi çok fazla, ekonomik faaliyet alanı oldukça azdır.

Van'da km²'ye ortalama 45 kişi düşmektedir. Van'ın Çatak ilçesi Hakkari Bölümü'nde yer almaktadır.

Bölümün nüfus açısından ikinci büyük ili Ağrı'dır. İl Doğu Anadolu Bölgesi hayvancılığında önemli bir yere sahiptir (Koday, 2005:90). 528744 kişi olan nüfusun 252309'u şehirlerde, 276435'i köylerde yaşamaktadır. Topraklarının neredeyse % 50'si dağlıktır. Sahada volkanik araziler geniş yer tutmaktadır. Ova tabanlarında daha çok tahıl tarımı yapılabilmektedir. İlin en büyük ovası Eleşkirt'tir. Verimli toprağı ve elverişli ulaşım şartları nedeniyle nüfusun en kalabalık olduğu ilçedir. (48892 kişi). Doğu Beyazıt tarımdan ziyade sınır ticaretinin önem kazandığı 105754 nüfuslu bir ilçedir. Patnos (133100), Tutak (34596), Diyadin (40768) ,arazisi nispeten düz olan ilçelerdir. Taşlıçay (21839) ve Hamur (22052) nüfusu az olan ilçelerdir. Hamur yükseltisi fazla olan (1075 m), Aladağlar silsilesinin eteklerinde kurulmuş, geri kalmış bir yerleşmedir. Taşlıçay'da da tarım arazisi sınırlı olup, sadece Murat nehri kıyısındaki dar alanlarla üretim yapılabilmektedir.

Muş ovası, Türkiye'nin büyük ovalarından biridir. Alanı yaklaşık 1650 km²'dir (Doğanay, 1986:33). Ancak tam olarak değerlendirilememektedir. İl nüfusunun (453654) büyük bir kısmı ovalarda toplanmıştır. Bulanık (99819) ve Malazgirt (68998) büyük nüfus

barındırabilecek tarım potansiyeline sahiptir. Korkut ise (32416) ilin en az nüfusa sahip ilçesidir. İlin ortalama nüfus yoğunluğu, km²'ye 56 kişidir.

Erzurum'un güney ilçeleri olan Hınıs (49892), Tekman (34640), Karayazı (35414) ve Karaçoban (29503) ilçeleri de Yukarı Murat-Van Bölümü'nde kalmaktadır. Hınıs'ın nüfusu, özellikle de ilçe merkezinin nüfusu İller Bankasından ödenek alabilmek amacıyla olduğundan fazla gösterilmiştir. Hınıs'ın yapısı bu kadar nüfusu barındıracak kapasitede değildir (Hadimli, 2001:53) Söz konusu yerleşmeler Erzurum'un en az tarım alanına sahip ilçeleridir.

2.3. Erzurum-Kars Bölümü

Erzurum-Kars Bölümü, 1194391 km² alanda bölge nüfusunun % 18'ini barındırmaktadır. Bölümün alan ve nüfus açısından en büyük ili Erzurum'dur. Bölüm yükselteleri 2000 m arasında değişen platolardan oluşmaktadır. Nüfus genellikle batıdan-doğuya doğru Aşkale, Erzurum, Pasinler, Kağızman, Iğdır gibi depresyonlar da toplanmıştır.

Erzurum ili toplam 937389 nüfusa sahiptir. Ancak ilin Oltu, Olur, Narman, İspir, Şenkaya, Pazaryolu, Uzundere ve Tortum ilçeleri Doğu Karadeniz Bölümünde kalmaktadır. Dolayısıyla ilin Doğu Anadolu'da kalan nüfusu 742491 kişidir. Bunun 492781'i şehirlerde, 249710'u köylerde yaşamaktadır (Çizelge 1). İlin bölge içindeki yüzölçümü 16058 km²'dir. Erzurum'un Aşkale, Horasan, Ilıca, Köprüköy, Pasinler ilçeleri Erzurum-Kars Bölümü'ndedir. Bunlar içinde Pasinler mevcut tarım potansiyeli nedeniyle fazla nüfus barındırmaktadır. Pasinler ovası yaklaşık 1700 m yükseltide ve 600 km² alanı olan bir depresyondur. İlçe nüfusu 44663 kişidir. Horasan'ın nüfusu da 45587'dir. Ilıca, Erzurum ovasında kurulmuş bir ilçedir. Nüfusu 30252'dir. Erzurum il merkezine sadece 14 km mesafede olmasına rağmen fazla gelişmemiştir. Köprüköy de yeni ilçe olduğu için ilin en az nüfusa sahip (21310 kişi) ilçesidir. İlin ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 46 kişidir.

Kars, 325016 kişiyi bulan nüfusu ile bölümün ikinci büyük ilidir. İl, tarımsal faaliyetlerden ziyade hayvancılık faaliyetleri için uygun coğrafi şartlara sahiptir. Topraklarının % 50'den fazlası platolarla kaplıdır. İlin merkez ilçeden sonra en fazla nüfusa sahip ilçeleri Sarıkamış ve Kağızman'dır. Sarıkamış'ta askeri nüfusun varlığı ile toplam nüfus 57026'yı bulmuştur (Sevindi, 2001:328). Kağızman, bölgede meyveciliğin yapılabildiği nadir alanlardan biridir (Koday, 2004:193). İlçenin nüfusu 48908 kişidir. Arpaçay (24995), Selim (25480) ve Digor (25125) nüfusu 20 bini aşmış olan ilçelerdir. Akkaya (14526) ve Susuz (14885), Kars'ın en az nüfusa sahip ilçeleridir. İlin ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 32 kişidir.

Sürmeli çukurunun bir bölümünü oluşturan Iğdır ovası, Iğdır ili için uygun bir yerleşim alanı olmuştur. Bölge geneline göre farklı iklim koşullarına sahip oluşu, tarımı desteklemiştir. Özellikle Erzurum-Kars Bölümünde ağırlıklı ekonomik faaliyet hayvancılık iken, Iğdır'da tarım ön plana çıkmıştır. Pamuk tarımı ve meyvecilik ile farklılık kazandırmaktadır. Iğdır'ın yıllık ortalama sıcaklığı 11,6°C'dir. Yıllık ortalama yağış 257,6 mm'dir.

İlin toplam nüfusu 168634'dür. Bunun 81582'i şehirlerde, 87052'si köylerde yaşamaktadır. Nüfus Iğdır ovasında yer alan merkez ilçede toplanmıştır (102648 kişi). Bunun dışında Tuzluca, (25954) nüfusu en fazla olan ilçesidir. Tuzluca, adında da anlaşılacağı gibi kaya tuzu tuzlalarının bulunduğu küçük bir kasabadır. İkinci büyük ilçe Aralık'ın ise 21747 nüfusu vardır. Karakoyunlu ilçesinin nüfusu, henüz 20 binin altındadır (182854 kişi). Iğdır da ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 47 kişidir.

Ardahan Doğu Anadolu Bölgesi'nin Tunceli'den sonra az nüfuslu ikinci ilidir. 4842 km²'lik alanında toplam 133756 kişi yaşamaktadır. Şiddetli karasal iklim özelliklerinin görüldüğü ilde, hayvancılık faaliyetleri önem kazanmıştır. Yaz yağışlarının bol olduğu ilde, çayırlar yaz boyunca yeşil kalabilmekte ve hayvancılığı kolaylaştırmaktadır. İlin en kalabalık ilçesi Göle (37814)'dir. Çıldır 14869, Hanak 14873, Posof 12729 nüfusa sahiptir. Posof'ta nüfus Posof çayı vadisi ile, bu akarsuya bağlanan akarsu vadileri ile dağlık sahanın etek kısımlarında yoğunlaşmıştır (Kaya, 2004:121) İlin en az nüfuslu ilçesi Damal (8677)'dir. Ardahan'da km²'ye ortalama 28 kişi düşmektedir.

2.4. Hakkari Bölümü

Hakkari ve Şırnak illeri ile Siirt'in Eruh, Pervari, Şirvan ilçelerinin yer aldığı Hakkari Bölümü, bölgenin en az alana ve en az nüfusa sahip bölümüdür. 16068 km² alanda 430356 kişi yaşamaktadır. Bölge nüfusunun sadece % 6'sı Hakkâri Bölümü'nde yaşamaktadır. Bölüm'de km²'ye 26 kişi düşmektedir (Çizelge 2).

Hakkari'nin 236581 kişi nüfusu vardır. Bunun 139455'i şehirlerde, 97126'sı köylerde yaşamaktadır. İlin yüzölçümü 7179 km²'dir. Yüksekova dışında il arazisi dağlık ve arızalı bir topografyaya sahiptir. İlin coğrafi özellikleri ekonomik faaliyetleri çok sınırlandırmıştır (Koday ve diğ., 2001:112). Tarım ve hayvancılık sınırlı ölçüde yapılabilmektedir. İl topraklarının % 98'i dağlık ve yüksek düzlüklerden oluşurken, ovaların payı % 2 civarındadır. Nüfus genellikle çöküntü alanlarında ve Zap suyu vadisinde toplanma eğilimi içine girmiştir. İlin güneyi yüksek Buzul Dağları ile çevrilmiştir. İl nüfusunun % 43'ü Yüksekova ilçesinde (102039) toplanmıştır. Yüksekova ilçesi bu nüfusu ile merkez ilçeden daha fazla nüfusa sahiptir. Merkez ilçenin nüfusu 77532, Şemdinli'nin 45930, Çukurca'nın da 11080 kişidir. İlde km²'ye ortalama 33 kişi düşmektedir.

Şırnak'ın merkez ilçesi, Beytüşşebap ve Uludere ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesinde yer almaktadır. Silopi, Cizre ve İdil Güneydoğu Anadolu Bölgesindedir. İl toplam nüfusu 353197 kişidir. Doğu Anadolu Bölgesinde kalan nüfus miktarı ise 125670'dir. Uludere'nin nüfusu 35158, Beytüşşebap'ın nüfusu ise 20659'dur. Merkez ilçede 69853 kişi yaşamaktadır. İlin bölge içinde kalan 4252 km²'lik kısmında km²'ye 29 kişi düşmektedir.

Siirt il merkezi, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde olmasına rağmen Pervari, Eruh ve Şirvan ilçeleri Doğu Anadolu Bölgesindedir. Üç ilçenin toplam nüfusu 66288'dir. Bu da il nüfusunun % 25'ini oluşturur. Üç ilçenin ortalama nüfus yoğunluğu km²'ye 17 kişidir.

Van ilinin Çatak ilçesi de Hakkâri Bölümü'nde kalmaktadır. İlçenin nüfusu 23816'dır. Nüfus yoğunluğu km²'ye 13 kişidir.

3. Sonuç

Doğu Anadolu Bölgesinde nüfus dağılımında belirleyici olan coğrafi faktörler yüzey şekilleri, yükselti ve bunlara bağlı olarak gelişen iklim koşullarıdır. Gerçekten bölge genelinin 2000 m'nin üzerindeki yükseltilerle ifade edilmesi ve bölgede görülen şiddetli karasal iklim şartları nüfusun belli alanlarda toplanmasına sebep olmuştur. Özellikle depresyon alanları ve vadi tabanı düzlükleri bu anlamda önem taşımaktadır. Bölge nüfusunun % 47'si Yukarı Fırat Bölümünde yaşamaktadır (3.171.179 kişi). Gerçekten bu sahada Malatya ve Elazığ illerindeki tarım potansiyeli yüksek ovaların varlığı önemli olmuştur. Yukarı Murat-Van Bölümü'nde bölge nüfusunun % 29'u yaşamaktadır. Van Gölü kıyısındaki yerleşmeler ve Muş ovası nüfusun yoğunlaştığı alanlar olmuştur. Erzurum Kars Bölümü'nün karakteristik özelliği platoların geniş yer tutmasıdır. Bölgede en şiddetli kışlar yükseltinin de etkisiyle burada görülmektedir. Bölge nüfusunun % 18'ini barındıran sahada İğdir ovası farklı bir yapıya sahiptir. Yükseltinin azlığı ve uygun iklim koşulları İğdir'da tarımsal faaliyetleri desteklemiştir.

Bölgenin en az nüfusa sahip bölümü Hakkâri Bölümü'dür. Sadece bölge nüfusunun % 6'sına sahiptir. Bu alan gerçekten oldukça dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olduğu için çok az nüfuslanabilmiştir. Tarım arazisi hemen hemen hiç yoktur. Nüfus Yüksekova gibi nispeten düz olanlarda yoğunlaşmıştır. Bölgenin en fazla nüfusa sahip ili Malatya'dır (833658 kişi). İlin tarım potansiyeli bu nüfusu besleyebilecek durumdadır. Van, Erzurum, Elazığ ve Ağrı illeri de nüfusu 500 bini aşmış olan illerdir. Bölgenin en az nüfuslanmış olan illeri Tunceli ve Ardahan'dır.

Notlar

¹Şehir nüfusu hesaplanırken D.İ.E., verilerine bağlı kalınarak il ve ilçe merkezlerinin nüfusu esas alınmıştır.

Referanslar

- Ardos, M., 1995, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Çantay Kitabevi, II.Baskı, Cilt. I, İstanbul.
- Arınç, K., 1998, Ahlat İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Yay. No: 881, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 97, Araştırmalar Serisi No: 68, Erzurum.
- DİE, (2000) Genel Nüfus Sayımı, Ankara.
- DİE, (2003) Tarımsal Yapı ve Üretim İstatistikleri, Ankara.
- Doğanay, H., 1986, Türkiye İktisadi Coğrafyası, I. Tarım-Hayvancılık ve Ormancılık, Atatürk Üniv. Fen- Edebiyat Fak. Ders Notları, No:103, Coğrafya Bölümü Ders Notları No:98, Erzurum.
- Doğanay, H., 1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitabevi, Ankara.
- Erinç, S., 1948, Doğu Anadolu Coğrafyası Ders Notları,.
- Hadimli, H., 2001, Hınıs Kasabasının Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Kaya, G., 2004, Posof İlçesinin Coğrafyası, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Koçman, A., 1993, Türkiye İklimi, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No: 72, İzmir.
- Koday, S.; Koday, Z.; Karakuzulu, Z., 2001 "Van-Hakkari-Şırnak ve Siirt arasında coğrafi gözlemler". Doğu Coğrafya Dergisi, S.6, Konya.
- Koday, Z., 2004, "Kağızman ilçesinde meyvecilik", Doğu Coğrafya Dergisi, S.12, Konya.
- Koday, S., 2005, Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık, Atatürk Üniversitesi Yay. No: 949, Fen-Edebiyat Fak. Yay. No: 104, Araştırmalar Serisi No: 74, Erzurum.
- Özgör, M., 2001, Türkiye Coğrafyası, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
- Sergün, Ü., Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma "Uluova", İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 2029, İstanbul.
- Sevindi, C., 2001 "Garnizon şehirlerine tipik bir örnek : Sarıkamış. "Atatürk Üniv. Doğu Coğrafya Dergisi, 5, Konya.
- Yazıcı, H., 1991, Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniv. Kütüphanesi , Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Yücel, T., 1987, Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 68, Seri: VII, Sa: A.5, Ankara.
- www.gazeteler.com/valilikler.php

